

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на педагогическите науки“ в област на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактиката – Професионална педагогика)

тема на труда: Комплексно осигуряване качеството на образователната услуга в професионалните гимназии

автор: доц. д-р Славка Вълчева Ненова

рецензент: проф. д-р Сеня Терзиева, катедра „Хуманитаристика“, Химикотехнологичен и металургичен университет

Настоящата рецензия е изготвена на основание на Заповед на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ № РД 38-378 от 06.06.2018г. и приетите от висшето училище критерии за изготвяне на рецензии и становища за оценяване на дисертационни трудове.

Данни за кандидата

Съгласно данните предоставени от кандидата, Славка Вълчева Ненова е доктор по „Теория на възпитанието и дидактика“ в област педагогически науки от 1999 г. Доц. Ненова е завършила висшето си образование като магистър по икономика, специалност „Застрахователно дело“. През 2003г. придобива втора магистърска степен по трудова и организационна психология. От 1988г. доц. Ненова неотклонно работи в сферата на средното професионалното образование. До 2011г. е учител в Държавната търговска гимназия „Д. Хадживасилев“, Свищов – първата професионална гимназия по търговия у нас. От 2005г. работи и в Регионалния педагогически център Велико Търново като лектор и методик и започва академична кариера като хоноруван преподавател към Педагогическия факултет на ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ в българо-холандската магистърска програма „Образователен мениджмънт“. В ДИУУ при СУ „Св. Климент Охридски“ кандидата активно развива образователна и проектна дейност (12 проекта) в сферата на професионалното образование от 2009г. и понастоящем. Дългогодишната и богата преподавателска и експертна дейност на доц. Ненова доказват компетентност, изследователски и практически опит в научната сфера на разработения докторски труд.

Представената документация отговаря на изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за неговото приложение и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

Актуалност на тематиката

Дисертационният труд е посветен на безспорно актуален научен и научно-приложен проблем. Въпросите за качеството на обучението са постоянно във фокуса на институциите, ангажирани с развитието на младите хора и са обект на многоаспектни педагогически изследвания. За професионалното образование осигуряването на качество се детерминира и от специфичните очаквания на практика и решаването им е ключ към осигуряване на конкурентноспособна работна сила. Пред нас стои една разработка, която изследва цялостно проблемите в обсега на образователната институция и дава подход към развитието на системите за качество в професионалните гимназии.

Познаване на проблема

Научните интереси и педагогическата дейност на автора трайно са насочени към професионалното образование. Дълбокото познаване на същностните му характеристики и проблемите на развитието му в България от личния опит на доц. Ненова и аналитичният подход към разработваната тематика са довели до целесъобразно поставени изследователски цели и задачи в докторската дисертация. Тяхното решаване се базира на творчески оценки и интерпретация на литературния материал, на национални и международни изследвания в областта, на собствени научни резултати и разбира се богата педагогическа дейност.

Методика на изследването

Ясно формулираните седем изследователски задачи и работните хипотези са определили прилагането на множество методи (теоретични и емпирични), които в дисертацията са използвани успешно. Аргументираният комплексен характер на концептуалния модел за осигуряване на качеството на образователната услуга и обоснованата система от изследователски подходи за разработването му са намерили адекватен отговор посредством прилаганите методи за изпълнение на всяка от задачите в дисертационния труд.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

В структурно отношение рецензираното научно изследване е изградено в пет глави, въведение и заключение и е с обем от 300 страници. Използването на голям брой съкращения подпомага читателя с представен в началото списък. Логическата издържаност на труда позволява на авторката системно да премине от разкриването на парадигмалните основания за осигуряване на качеството в образованието, през неговите характеристики, подходите и методите за осигуряването му и да обоснове пътя за постигане на целта – изработване на „концептуалния комплексен модел”. В последната пета глава от 201 до 265 стр. е представено собственото емпирично изследване, което има несъмнен научен принос за професионалната педагогика. Работата е базирана на вещ анализ на 191 източника, 17 сайта и 12 нормативни акта.

Разработването на тема с такъв широк обхват на предмета несъмнено поставя изследователски предизвикателства пред автора и създава повишена трудност, тъй като предполага разширен спектър от въпроси за анализ и синтез, и едновременно с това проучване в дълбочина на педагогическата наука в контекста на управлението и осигуряването на качеството и наличните регулации на практиката в професионалното образование. Именно тук се разкрива една от характеристиките на изследването – то интегрира знания от различни научни области, прилагане на теории, подходи и методи на педагогиката, икономиката и управлението.

За да се справи с широтата на предмета, доц. Ненова стъпва на богат фактически материал (съществуващата нормативна уредба, данни от национални изследвания и сравнителни анализи на резултати от безспорни международни проучвания) и задълбочен анализ на педагогическите основания за развитие на единен модел за осигуряване на качеството на образователната услуга. Тук авторът поставя своите ограничения и адресира изследователските търсения и решения към образованието в професионалните гимназии. Това не намалява значимостта на постигнатите резултати и приложимостта им в по-широк план.

Още във въведението доц. Ненова поставя теоретичните рамки на изследването, неговата предметна сложност, подвластност на социално-икономическата среда и практическа необходимост. Тя извежда като ключово понятието „образователна услуга” на професионалните гимназии и по дедуктивен път определя съдържанието му. Именно то показва необходимостта от холистичен подход към изследване на проблемите за качеството на тази услуга, както и принципите за изграждане на комплексен модел за осигуряване на качеството ѝ. Обхватът на обекта и предмета на изследване, тезата и следващите работни хипотези на дисертационния труд поставят рамката на теоретичното и практико-приложно равнище на разработваните проблеми, които обединяват в себе си както педагогическите теории и практики, така и подходите и методите за осигуряване на качеството като динамичен процес в отговор на очакванията на външната среда, педагогическо взаимодействие и непрекъснат процес на оценяване на резултата в измерими компетентности.

В първите три глави от дисертацията доц. Ненова прави теоретично изследване на факторите, които диктуват необходимостта от изменение на парадигмата в професионалното образование и така я поставя като изходна научна концептуална схема, адекватна на времето в което се развива то. Задълбочено и с вещина са представени последиците за образованието от глобализационните процеси и интензифицирането на технологичните, икономическите и социалните промени и техните проекции върху системата на професионалното образование. Освен с научния анализ на съдържанието си първата глава се отличава със смел аналитичен критичен преглед на процесите в професионалното образование през последните години и високо професионалното характеризирание на проблемните сфери, техният генезис и влияние на нежеланите резултати в бъдеще. Това разбира се дисертантката извежда върху данни на различни авторитетни изследвания и наличните за педагогическата ни практика тенденции и нормативната база, изпреварваща или следваща проблемите.

Във втората глава виждаме интегрираните теоретични концепции от които се извеждат основните работни понятия на научния труд: образователна услуга, компетенциите и компетентността в качеството им на детерминанти на образователната услуга в професионалното образование и качеството на този сложен нематериален резултат от съвместна дейност на субектите, които я сътворяват. Дълбокият анализ и синтеза на различните характеристики на трудноизмеримия резултат от образованието ни убеждава в необходимостта той да бъде изведен като основа за създаване на модел за комплексно осигуряване на качеството.

Въпреки, че подходите, методите и стандартите за осигуряването на качеството са извеждани в полето на техническите, технологичните системи и производствените процеси в дисертацията са направени логично издържани аналогии към образователната среда, както и на процесите в нея. Тук доц. Ненова ярко демонстрира многопластовия характер на качеството на резултата в обучението и неговите институционални, личностни и глобални измерения и ползи. В тази глава от 63 до 123 стр. по дедуктивен път дисертантката намира оригинално представяне на теоретичната рамка на собствената си изследователска теза и успешно извежда необходимостта от параметрите на качеството, оценено чрез показателя професионална пригодност. Изведена е логическа схема, свързваща теоретичните основания за изграждане на

модел за осигуряване на качеството и параметрите на качеството, за да бъде то постигнато в практиката на професионалното образование. Това се регулаторите – държавните образователни стандарти (ДОС), „профилът” на ученика и профилите на „годност” и на „прогодност” в тяхната обвързаност с профила на „готовност” за бъдещо развитие. В този логически ред се извежда и следващото понятие на изследването „профил на качеството”, който е обединяващ и е резултат от въвеждане на компетентностния подход при осигуряване на качеството в професионалните гимназии. Направените седем извода от главата (точка 2.6.) дават обобщена характеристика на качеството в образователния процес и предоставят в обобщен вид анализ на съдържанието на понятието качество на образователната услуга, което е безспорно достойнство на изследването. Този извод правя при уточнението, че темата за качеството на обучението вече доста години е обект на проучване и оценяване като част от практиките в образователната система, следваща от Болонския процес и регламентирано заложен в критериалните системи за акредитация във висшето образование, което по същността си е професионално.

Следващата трета глава дава теоретична база за прилагане на подходите, заявени като базисни за осигуряване на комплексния характер на модела още във въвеждащата част на труда (компетентностен, системен, структурно-функционален, процесен и холистичен). С изместването на фокуса към резултатите от обучението, ролята на компетентностния подход поставя задачата за развитие на образователните институции като учещи се организации и тази идея се налага от просторния анализ на мястото на подхода в изграждането на модела за комплексно осигуряване на качеството. Доц. Ненова с вещина и прецизност анализира научните основания за прилагане на компетентностния подход в образователния процес и неговите нормативни рамки, но посочва и проблемните сфери, които могат да деформират резултата в реалната учебна среда. В тази връзка са очертани и възможностите за осъществяване на учебен процес, основан на педагогическата ценност на редица други подходи в обучението, които да осигуряват постигане на желаното качество на образователната услуга по отношение на индивидуалното развитие на учещия и съобразяване с ресурси и други фактори.

Детерминирано от целите на научното изследване се извежда приложението на системния, структурно-функционалния и процесния подходи за осигуряване на качеството, което позволява да се разграничат компонентите на системата, нейните функционални връзки и процесите. А това е основанието от тях да се открият онези, които са измерими и носят стойност в резултата.

По отношение на методите за осигуряване на качеството на образователната услуга е представена система от теоретико-емпирични методи и в контекста на изследването са описани като приложими контролните листове, анализът на Парето и диаграмата на Ишикава.

Научното търсене на доц. Ненова се развива в полето на една динамична система, тази на формалното професионалното образование в България и това в труда е адекватно отразено в теоретичния анализ. Критично са представени въздействията върху образователната практика на европейските инструменти за подобряване и контрол на професионалното образование и обучение (EQAVET и ECVET) и са

направени целесъобразни уточнения към създаването и прилагането на държавните образователни стандарти и в тази логика на анализ се преминава към характеризирането на мисленето като инструмент на осигуряване на качеството (точка 3.7.). Една положителна характеристика на изведената системата от подходи за осигуряване на качеството на образователната услуга е процесното ѝ ориентиране и поставянето на дидактическото взаимодействие като водещ фактор за развитие на професионалните компетентности, съотнесени към определено равнище на типологичните характеристики на мисленето и на следващо ниво те да се операционализират и обвържат с учебно-познавателните задачи.

Четвъртата глава представлява същинския теоретичен авторов принос към решаване на изследователския проблем. След пространния анализ в предходните части доц. Ненова предоставя концептуално и структурирано съвместното прилагане на системата от подходи за осигуряване на качеството на образователната услуга, което да осигури принципите за съгласуване, съответствие и съотносимост. Именно в съотносимостта се търси пресечната точка с изграждания модел и ДОС, което осигурява приложимостта му в педагогическата практика.

Като технология за създаване на комплексния концептуален модел последователно се наслагват структурния и процесния подходи към три времеви етапа на системния подход, описани чрез съдържанието на функциите им. На следващо ниво структурирано се характеризират началния, междинния и крайния времеви етапи и алгоритъма на двете основни дейности - педагогическата и учебно познавателна като за всяка от тях са определени показатели за компетенциите на учителя и ученика. Приложимостта на концептуалния модел се осигурява от детайлното структуриране на дейности и функции на субектите и на влиянието на външната за образователната институция среда. Подобряването на качеството се разглежда във връзка с конкурентноспособността и следователно показателите за ефективност, ефикасност и икономичност.

Моделът представен във формата на схема (фиг. 17) поставя цялостно в общата рамка на компетентностния подход образователната институция с нейната конкурентна стратегия, повлияна от външни фактори и реализирана чрез въздействия върху ученика, институционалните цели, концепцията за качество и конкурентноспособност и подходите за осигуряване на качеството със съответните показатели за измерване. Всичко това се концентрира в постигане на съответствие и съотносимост като комплексно осигуряване на качеството на образователната услуга.

Последната пета глава е интересен синтез на емпирични данни от международни и национални изследвания и собствено изследване на автора. Първите се използват да очертаят проблемни области и да се проектира решаването им. Използването на данните от изследванията на PISA, TALIS на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и ЦОПУО към МОН добавят нова стойност към разработката със своите мащаби и изследователска безпристрастност. Анализите им от доц. Ненова фокусират собственото ѝ изследване и създават обективна база за съгласуване и съотносимост при оценка на прилагания модел.

Авторовото изследване е анкетно и обхваща 250 учители и директори от 10 професионални гимназии с профил икономика, мениджмънт и търговия – 6 и с

технически и технологичен – 4. Анкетната карта е структурирана в 7 модула и 25 айтема и в такава структура са направени анализите на резултатите. В съдържателно отношение анкетната карта демонстрира както научната компетентност на изследователя, така и личния педагогически опит от системната практика в професионалните гимназии по икономика, търговия и банково дело.

Показателите за проверка на ефективност на модела са: разпознаване на елементите и компонентите му; идентифициране на елементите на професионалната компетентност на учителя и на бъдещия среден специалист; възприемане на нетрадиционни начини за оценяване на учебно-познавателната дейност.

Изследването е представително и подкрепя изследователската теза и работните хипотези. Анализите на резултатите са задълбочени, критични и дават реалистична оценка на ефективността на предложения модел по мненията на изследваните лица. Разграничаването между представите за качество на образователната услуга като „номинално” и осигуряването му в представения модел са очевидни и дават основания той да бъде приет на институционално ниво. Това се декларира и в обобщенията от анализите. В заключението на труда са представени както теоретичните и емпирични резултати, така и насоки за бъдещи изследвания.

Бележки към рецензирания труд:

1. В аналитичната част на авторското изследване би било интересно да се проследи има ли различия в оценките на директорите и учителите от различните професионални гимназии (най-общо разделени като такива по икономика и управление и технически). Това може би ще даде и насока за по-явно отразяване в модела на изискванията на потребителите (работодатели).

2. Големият емпиричен материал предполага допълнителни анализи след статистическа обработка, които да изведат още по-детайлно характеристики на модела, на компетенциите на страните в процеса, на показателите за резултатите от обучението и т.н.

Тези бележки са само в сферата на бъдещите изследователски задачи на автора и не намаляват стойността на разглеждания труд.

Преценка за публикациите по дисертационния труд и автореферата

Представените от кандидата публикации са седем, от които един монографичен труд (под печат). Няма данни да са използвани при други процедури и основателно попадат в обекта за рецензиране по тематиката на труда. Шест от тях са на български език и една на английски. Няма публикации в съавторство, но дисертантката е предпочела докладване на научни форуми с отпечатване в сборници и само една публикация е в научно списание. Не са посочени цитати.

Всички публикации отразяват преди всичко теоретичните анализи от докторската дисертацията, а резултатите от собственото емпирично проучване за оценката на модела са досатъчен материал за аналитично изследване на неговите характеристики и следва да бъдат представени в по-престижни издания, за да се засили влиянието им върху педагогическата и академичната общност.

Авторефератът съответства на съдържанието на труда и адекватно отразява основните положения и приносите на дисертацията.

Заклучение

Изследваният проблем в научно и научно-приложно отношение е с висока степен на значимост както за педагогическата теория, така и за практиката в професионалното образование. Той дава отговор на въпроси от научно значение и същевременно с влияние в социално-икономическата сфера. Рецензираният труд е изцяло продукт на лично дело на дисертанта. Нивото на разработката показва, че кандидатът притежава задълбочени теоретични знания в широк спектър от изследователски сфери и способности за мащабни, самостоятелни научни изследвания. Изведените приноси реално отразяват постиженията на изследването и адекватно представят, това с което се обогатява теорията и практиката за осигуряване на качеството на образователната услуга в професионалните гимназии в условията на динамиката на социално-икономическите процеси.

Поради изложеното в рецензията, убедено давам положителна оценка за изследването, представено от дисертационния труд, автореферата, постигнатите резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди на доц. д-р Славка Вълчева Ненова научната степен „доктор на педагогическите науки” по професионално направление 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактиката – Професионална педагогика).

08 август 2018

проф. д-р инж. Сеня Терзиева